

УДК 336.53:37

Стадник Г.В.*кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри економічної теорії
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова***Островський І.А.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова***Федотова Ю.В.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова***ТРАНСАКЦІЙНИЙ СКЛАДНИК РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ****THE TRANSACTIONAL COMPONENT OF THE DEVELOPMENT
OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE****АНОТАЦІЯ**

Розглянуто принципові зміни в системі вищої освіти за сучасних умов. Визначено інституціональні передумови аналізу. Проаналізовано двоїсту природу освітньої діяльності на підставі концепції людського капіталу. Окремо досліджено специфіку транзакційного підходу до оцінки інституціональних змін у системі вищої освіти. Обґрунтовано необхідність розмежування цільових та забезпечувальних транзакцій.

Ключові слова: вища освіта; інституціоналізм; людський капітал; транзакційний підхід; забезпечувальні та цільові транзакції.

АННОТАЦИЯ

Рассмотрены принципиальные изменения в системе высшего образования в современных условиях. Определены институциональные предпосылки анализа. Проанализирована двойственная природа образовательной деятельности на основе концепции человеческого капитала. Отдельно исследована специфика транзакционного подхода к оценке институциональных изменений в системе высшего образования. Обоснована необходимость разграничения целевых и обеспечивающих транзакций.

Ключевые слова: высшее образование; институционализм; человеческий капитал; транзакционный подход; обеспечивающие и целевые транзакции.

ANNOTATION

The principal changes in the system of higher education in modern conditions are considered. The institutional prerequisites for analysis have been determined. The dual nature of educational activity based on the concept of human capital is analyzed. The specifics of the transactional approach to the assessment of institutional changes in the system of higher education have been separately studied. The necessity of differentiation of target and providing transactions is grounded.

Key words: higher education; institutionalism; human capital; transactional approach; providing and target transactions.

Постановка проблеми. Вища освіта в умовах глобалізації радикально змінюється. Раніше вона ґрунтувалася на «просвітницькій картині світу» переважно як абсолютна, самодостатня цінність. Зараз вища школа все більшою мірою оцінюється з позицій одержання «прагматичного знання», використовуваного для економічної вигоди в поточному режимі часу. Прин-

ципові суспільні зміни останніх років суттєво вплинули на теоретичні дослідження щодо перспектив діяльності вищів.

Актуальність теми дослідження зумовлена такими обставинами.

1. Функціонування організацій вищої освіти України відбувається у складних умовах економічної стагнації, зростання державного боргу, зниження рівня платоспроможності населення.

2. Зростає рівень невизначеності поведінки економічних суб'єктів – держави, бізнес-структур, домогосподарств.

3. Аналіз сучасної практики керування організаціями вищої освіти на макро-, мезо- і мікрорівнях демонструє низький рівень погодженості, суперечливість інструментарію, застосовуваного суб'єктами різної інституціональної природи.

4. У регіональній вищій школі розвиваються слабо керовані конкурентні процеси, не збалансовані інтеграційними.

5. Помітна недостатня розробленість теоретичних положень, що обґрунтовують ефективний внутрісистемний і зовнішній інструментарій керування організаціями вищої освіти.

На нашу думку, відповіді на зазначені виклики можна знайти, спираючись на положення сучасної інституціональної теорії, зокрема, на використання транзакційного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо ролі та організацій вищої освіти в сучасному суспільстві мають довгу історію. Основу сучасних ставлень щодо взаємовідношення вузівської системи із суспільством у широкому змісті слова заклали Д. Белл, П. Бурдьє, М. Вебер, Т. Веблен, Є. Дюркгейм, К. Ясперс. Сучасні аспекти трансформації освітньої діяльності знайшли місце в працях

С. І. Архієєреєва, В. М. Гейця, А. А. Гриценка, Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Н. М. Камінської, С. В. Тютюнникової, К. В. Щербакової та багатьох інших вітчизняних і закордонних вчених [1–8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць у зазначеній предметній області, невирішеними і дискусійними залишилися питання, пов'язані з дослідженням сучасних тенденцій розвитку організацій системи вищої освіти, розробленням принципів та інструментарію керування нею в умовах невизначеності (зокрема, транзакційного складника інституціонального аналізу).

Метою статті є поглиблення інституціональних засад реформування системи вищої освіти в Україні з використанням транзакційного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта як цінність являє собою визначення значущості результату освітнього процесу для різних суб'єктів. Ціннісна характеристика освіти припускає розгляд трьох взаємозалежних аксіологічних блоків – особистісного, суспільного й державного.

Ціннісний аспект лежить в основі визначення цілей функціонування системи освіти, змісту та якості переданих знань, умінь і особистісних установок, а також розподілу відповідальності за забезпечення розвитку розглянутої сфери.

Економічне розуміння освіти, як правило, також базується саме на ціннісному аспекті. У цьому разі освіта розглядається як суспільне благо або фактор виробництва (з позиції суспільства або держави), як особистий ресурс, а також як економічне благо або освітня послуга (з позиції окремої людини).

У найбільш систематизованому вигляді уявлення про освіту як економічну цінність сформульоване в межах концепції людського капіталу, серед основоположників якої необхідно відзначити Дж. Мінцера, Г. Беккера, Т. Шульца та ін.

У межах цього підходу освіта розглядається як один із ключових напрямів інвестування в людський капітал, під яким розуміється сукупність знань, умінь і цінностей, а також стан здоров'я людини. Одним із основних питань стає розроблення методів оцінки економічного ефекту від вкладень в освіту (зокрема, безпервну).

Найбільший інтерес становить визначення освіти як системи. У процесній логіці освіта розглядається як система інформаційного обміну між індивідами, групами і суспільством загалом, основними елементами якої є навчання, виховання та освіта.

Природним наслідком розуміння освіти як послуги є розгляд системи освіти, особливо професійної, як ринку. Серед специфічних рис освітньої сфери, розглянутої як ринок, необхідно відзначити визначальну роль дер-

жави та високий ступінь регламентації. До інших особливостей належить неоднозначність змісту об'єкта купівлі-продажу, під яким може розумітися як право відвідувати заняття, так і знання, навички й уміння, що одержані в результаті, або формальне свідчення про проходження навчання (диплом, сертифікат) тощо. Благоотримувачами у разі надання «освітньої послуги» незалежно від джерела її оплати є як індивіди, що безпосередньо одержують освіту, так і суспільство загалом (включаючи підприємства – майбутніх роботодавців). Також потрібно враховувати, що результат освітнього процесу багато в чому визначається неціновими суб'єктивними факторами, такими як мотивація, воля викладача або студента чи учня. Почасти врахувати позначені вище особливості допомагає уявлення про освіту як про систему суспільних інститутів.

У загальному вигляді освіту як частину сучасної соціально-економічної системи можна представити як елемент, що пов'язує потреби економіки у кваліфікованих кадрах і можливості окремих індивідів. У разі вищої освіти на базові функції, що властиві освіті взагалі (підготовка кадрів і надання освітніх послуг), накладаються завдання науково-дослідного центру.

Зміна парадигми освіти розширила «спектр невизначеностей», тому що цілі споживачів послуг організацій системи вищої освіти різні. Основні тенденції розвитку вищої освіти можна розглянути через співвідношення таких пар характеристик, як масовість – елітарність; орієнтація на бюджет – орієнтація на приватні інвестиції; підготовка кадрів («виробництво продукту») – надання освітніх послуг; традиційна – інноваційна форма навчання; орієнтація на форму – на зміст освітнього процесу; вузька спеціалізація – універсальність освітніх програм; надання конкретних знань і навичок – надання загальних навичок роботи з інформацією та придбання необхідних умінь. При цьому кожна з цих пар характеристик також може розглядатися як елемент стратегії конкретної освітньої установи.

Підвищення рівня освіти населення є найважливішим чинником розвитку суспільства, особливо в умовах економіки, заснованої на високих технологіях і наукомісткому виробництві. Для реалізації стратегії розвитку Європи до 2020 року, прийнятої в 2010 році, виділено два ключові індикатори в галузі освіти та визначено їхні цільові значення [8]:

– частка молоді (18–24 років), що передчасно завершила освіту (з рівнем освіти не вище другого за Міжнародною стандартною класифікацією освіти), не має досягати 10%;

– частка осіб 30–34 років з вищою освітою (рівні 5–8 за МСКО 2011) має становити не менше 40%.

Крім цього, намічені цільові значення й за деякими іншими показниками освіти, важливими для реалізації стратегії «Європа-2020»:

– коефіцієнт участі осіб 25–64 років в освітніх програмах («навчання протягом усього життя») необхідно підвищити до 15%;

– економічна зайнятість недавніх випускників (20–34 років), що завершили навчання 1–3 року тому, має бути не нижче 82%;

– не менш ніж 20% випускників, що завершують навчання за програмами вищої освіти, повинні пройти навчання (включаючи практику) за кордоном в обсязі 15 кредитів ECTS або, як мінімум, протягом трьох місяців;

– не менш ніж 6% осіб у віці від 18 до 34 років з початковою професійною освітою повинні пройти навчання (включаючи практику) за кордоном як мінімум протягом двох тижнів або менше, якщо це підтверджено Європаспортом;

– частка молоді до 15 років, що має низьку грамотність читання, математичну й природничу грамотність, повинна бути нижче ніж 15%;

– охоплення дітей віком від 4 років до віку початку обов'язкового навчання програмами дошкільної освіти має становити не менш ніж 95%.

Розвиток ринкових відносин у сфері вищої освіти актуалізував проблеми її якості та доступності, визначення джерел фінансування, взаємодії ринків праці й освітніх послуг. За сучасних умов переважною формою прояву реалізованого економічного інтересу є трансакція. Тому для розгляду системи відносин між суб'єктами ринку освітніх послуг доцільно використовувати трансакційний підхід.

Трансакція – це відчуження і присвоєння прав власності. Усі трансакції на ринку освітніх послуг можна розглядати з позиції суб'єктів, що здійснюють їх.

Суб'єктами ринку послуг вищої освіти є виші (виробники освітніх послуг), студенти (їх безпосередні споживачі), батьки студентів або інші зацікавлені особи, що здійснюють оплату навчання, установи, що виділяють освітні кредити та гранти. Виші та студенти безпосередньо задіяні в освітньому процесі, інші вступають у трансакції з навчальними закладами з метою створення умов і забезпечення можливостей для здійснення освітнього процесу. Тому трансакція між вишами й студентами є цільовою, а всі інші – забезпечувальними.

У результаті цільової трансакції від вузу на користь студента відчувається інформація в межах пакету освітніх послуг, робочий час викладачів, час використання матеріально-технічної бази з урахуванням зношування фондів, статус бренду вишу, який починає жити життям свого носія, тобто студента, а потім випускника. Це може чинити як позитивний, так і негативний вплив на бренд. Під час підготовки і здійснення формальних (контрактних) трансакцій між студентами і навчальним закладом виникає безліч неформальних. Їх можна простежити, якщо розглянути заклад на рівні його структурних підрозділів і професійних співтовариств.

Основна трансакція відбувається в межах освітнього процесу. Вона не торкається питань фінансування і створення освітньої бази, тобто стандартів, норм, критеріїв і пріоритетів навчання студентів. Для цього здійснюються забезпечувальні трансакції.

Перше коло суб'єктів-учасників, що забезпечують трансакції з вишами, – батьки студентів. Трансакція «вузи – батьки студентів» здійснюється одноразово під час зарахування студента, підписання договору і, відповідно, прийняття батьками на себе обов'язку оплачувати освіту дітей. Цій формальній трансакції передують тривалий період інвестування родиною у відтворення і розвиток людського потенціалу в наступному поколінні, що включає явні і неявні витрати на народження дітей, догляд за ними, створення прийнятних умов для повноцінного фізичного й інтелектуального розвитку дитини, витрати на її освіту. Тому батьків можна розглядати як постачальників людських ресурсів певної якості для здійснення вузом освітньої діяльності. Батьки, інвестуючи в освіту своїх дітей, розраховують на високий очікуваний дохід від цих інвестицій у майбутньому у вигляді більш високого рівня оплати праці дітей і, як наслідок, кращого морального та матеріального становища для себе.

Студенти та їхні батьки належать до одного домогосподарства. Але різниця в інтересах пов'язана з різницею економічних функцій. Основна функція студентів як безпосередніх споживачів освітніх послуг – учитися. Основна функція батьків студентів – оплата навчання своїх дітей. Вони прагнуть одержати найбільшу віддачу від своїх інвестицій. Батьки не залучені в освітній процес і не мають можливості вникати в його якість. Їх цікавить результат. З погляду батьків формальним результатом споживання пакету освітніх послуг є диплом про закінчення вишу, фактичним – здобуття професії. Чим вищий ступінь залежності між формальним і фактичним результатом, тим більше гармонуються інтереси студентів і батьків.

Трансакція з державою неоднакова для державних і недержавних вишів, тому що ступінь їхньої залежності різна. Загальною для всіх навчальних закладів є обов'язкова відповідність державним стандартам і процедурам контролю, що входить у формування освітньої бази. Відмінність полягає в джерелах фінансування і ступені залежності від них. Від вишів держава одержує кваліфіковану робочу силу, інструменти для інвестування в людський капітал, науку й інтелектуальний капітал, підвищення інноваційної активності економіки.

Третє коло суб'єктів-учасників, що забезпечують трансакції з вишами, – підприємства й організації. Ці трансакції розділяються на освітні та господарські. Освітні трансакції відбуваються з приводу підготовки кваліфікованих кадрів, створення умов для ефективної підготовки кадрів з урахуванням потреб під-

приємств і формування освітньої бази навчальних закладів. Господарські трансакції здійснюються у вигляді виробничого споживання вишами товарів і послуг підприємств з метою формування матеріально-технічної бази. У підсумку освітньої трансакції підприємства одержують кваліфіковану робочу силу; інструмент керування кадровим потенціалом організації. Виші одержують фінансування у вигляді прямої оплати за підготовку кадрів для подальшої роботи на відповідному підприємстві; сприяння в підготовці кадрів і формуванні освітньої бази.

Якість освітнього процесу, тобто цільової трансакції на ринку освітніх послуг між вишами та студентами, прямо залежить від якості та регулярності забезпечувальних трансакцій під час взаємодії навчальних закладів з іншими учасниками цього ринку. Забезпечувальні трансакції визначають ефективність і якість системи освіти, тобто якість інвестиційних людських ресурсів і конкурентоспроможність підприємств і національної економіки загалом. Тому необхідно створювати умови для збільшення числа забезпечувальних трансакцій на ринку освітніх послуг.

Висновки. Зараз триває переосмислення ролі та місця вищої освіти як у соціальній, так і в економічній сфері. При цьому розбіжність факторів формування попиту та пропозиції на ринку висококваліфікованої праці, незбалансованість аксіологічних блоків, що визначають професійний вибір, і наявність лага, пов'язаного з отриманням освіти, об'єктивно приводять до

потреби в дієвих механізмах, спрямованих на узгодження системи освіти з реальними потребами сучасної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Архієреєв С.І. Державна трансакційна політика та структурні перетворення економіки України / С.І. Архієреєв. – Х. : Константа, 2006. – 108 с.
2. Геєць В.М. Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем / В.М. Геєць // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 7–16.
3. Гриценко А.А. Капіталізація і соціалізація економіки в ретроспективі і перспективі / А.А. Гриценко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2009. – № 15. – С. 191–195.
4. Гриценко А.А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку / А.А. Гриценко // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 2. – С. 9–23.
5. Нематеріальна економіка: управління формуванням і використанням інтелектуального капіталу : монографія / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, Т.М. Камінська та ін. ; за ред. Л.С. Шевченко. – Х. : Право, 2014. – 404 с.
6. Тютюнникова С.В. Проблеми формування людського потенціалу на шляху до економіки знань в Україні / С.В. Тютюнникова, Н.Л. Савицька // Проблеми економіки. – 2013 – № 4. – С. 48–54.
7. Шевченко Л.С. Сучасний університет: маркетингова філософія діяльності / Л.С. Шевченко // Економічна теорія та право. – 2015. – № 1. – С. 9–21.
8. Щербакова Е. Уровень образования в ЕС-28 повышается от поколения к поколению / Е. Щербакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/2016/0669/barom01.php#_ftn2.